
DER JÜDISCHE KRIEG

Lion Feuchtwanger en de geschiedschrijving

Bert Overbeek

Inleiding

In 1932 verscheen in Berlijn Lion Feuchtwangers roman *Der jüdische Krieg*, het eerste deel van een trilogie over de joods-romeinse geschiedschrijver Flavius Josephus.¹ Aan de hand van deze figuur geeft Feuchtwanger zijn ideeën weer over het thema nationalisme en over de vraag wat de juiste vorm voor de geschiedschrijving is. Dankzij dit laatste punt is de Josephus-trilogie een goed uitgangspunt voor een discussie over Feuchtwangers opvattingen over geschiedschrijving en meer in het bijzonder de historisch roman, het literaire genre dat het oeuvre van Feuchtwanger domineert. Centraal in dit betoog zal de vraag staan, wat Feuchtwanger met zijn historische roman wilde zeggen.

Basis voor dit betoog over de Josephus-trilogie zal Feuchtwangers kijk op het jodendom zijn. Niet alleen omdat de roman zich mede met de joodse problematiek bezighoudt, maar ook omdat deze visie ten grondslag ligt aan Feuchtwangers opvattingen over geschiedenis, geschiedschrijving en de historische roman. Deze opvattingen heeft hij in een groot aantal essays theoretisch uitgewerkt. Voor zijn ideeën over de historische roman is met name zijn essay *Das Haus der Desdemona oder Grösse und Grenzen der historischen Dichtung* van belang, dat door zijn door in 1958 helaas onvoltooid bleef.²

Biografisch overzicht.

Lion Feuchtwanger werd in 1884 in München geboren als zoon van een welvarende margarinefabrikant. Zijn vader was sterk geïnteresseerd in literatuur en had een grote bewondering voor de Verlichting en haar religieuze tolerantie. De traditionele joodse gebruiken werden desondanks streng in acht genomen en Lion kreeg een opvoeding in orthodox-joodse zin. Op het gymnasium in München kreeg Feuchtwanger een strenge humanistische opleiding. Na zijn examen vluchtte hij het ouderlijk huis uit

om Duitse filologie, geschiedenis, filosofie en antropologie te gaan studeren. De maandelijkse financiële bijdrage van zijn vader wees hij af: hij voorzag in zijn levensonderhoud door les te geven - om geheel los te zijn van zijn ouderlijk huis en zo onder de sfeer van de orthodoxie uit te komen. Zijn sterke band met het jodendom zou echter blijven bestaan. Zo promoveerde hij in 1907 op een dissertatie over Heinrich Heines romanfragment *Der Rabbi von Bacherach*. Zijn weigering het jodendom af te zweren stond een verdere succesvolle academische carrière in de weg en hij koos voor de literatuur. Levend als bohémien schreef hij theaterstukken en vooral theaterrecensies in de geest van de op dat moment populaire 'Neuromantik'.

Gedurende de Eerste Wereldoorlog keerde hij zich als een der eersten tegen de waanzin van de oorlog. In deze periode legde hij ook de theoretisch basis voor de rest van zijn literaire werk: 'Wenn damals eine gemeinsame Grundanschauung in dem, was ich schrieb, durchbrach, so ist es die Problemstellung: Tun und Nichttun, Macht und Verzicht, Asien und Europa, Buddha und Nietzsche.' (CO.369) Deze op Schopenhauer gebaseerde tegenstelling was populair geworden onder schrijvers in de sfeer van de 'Neuromantik',³ maar bereikte in en kort na de oorlog een hoogtepunt als reactie tegen het chauvinisme en het militarisme.⁴

Feuchtwanger concretiseerde dit thema door de schrijver als toeschouwer, als 'Betrachter' af te zetten tegen en te verheffen boven de man van de daad, de 'Tatmensch', en koppelde hieraan de tegenstelling tussen 'Geist' en 'Macht'.⁵ Realiteit kreeg dit schema voor Feuchtwanger tijdens de poging in 1918-9 in München een Radenrepubliek te stichten. Tot de leiding van deze republiek behoorden schrijvers als Kurt Eisner en Gustav Landauer. Het mislukken van de revolutiepoging weet hij aan deze inbreng van literatoren.⁶ Zelf bleef hij, ondanks zijn sympathie voor de revolutie, zijn opvattingen trouw en hield zich afzijdig. Zijn ervaringen uit deze tijd verwerkte hij in het toneelstuk *Thomas Wendt*: 'Dieses Buch, in seinem vorgeahnten Detail von der Wirklichkeit schmerzlich bestätigt, oft nachgeahmt, ein Glaubensbekenntnis des nicht aktivistischen Schriftstellers, geht von der Tatsache aus, dass der Handelnde niemals gewissen hat, sondern nur Betrachtende.' (CO.369)

In 1925, het jaar dat hem dankzij de roman *Jud Süß* wereldroem bracht, verhuisde Feuchtwanger op aandrang van zijn vriend Bertolt Brecht naar Berlijn, waar hij in de ban raakte van de 'Nieuwe Zakelijkheid'. Tegelijkertijd onderging hij via Brecht een toenemende invloed van het Marxisme. Een marxist zou Feuchtwanger echter nooit worden, ook niet na zijn reis naar de Sovjet- Unie in 1937, die een enorme indruk op hem heeft gemaakt: 'Es tut wohl, nach all der Halbheit des Westens ein solches Werk zu sehen, zu dem man von Herzen Ja, Ja, Ja sagen kann.'⁷

In 1933 werd Feuchtwanger tijdens een reis door de Verenigde Staten overvallen door de machtsovername van de nazi's, die zijn huis en bibliotheek plunderden en zijn boeken publiekelijk verbrandden. Feucht-

wanger streek neer in het Franse Sanary-sur-Mer. In 1939, bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, werd hij door de Fransen geïnterneerd in het kamp Les Milles, vrijgelaten en na de Duitse inval van 1940 opnieuw opgepakt. Na zijn vlucht naar het Amerikaanse consulaat in Marseille, trok hij te voet over de Pyreneeën, om vervolgens via Lissabon naar de Verenigde Staten te reizen. Daar zou hij tot aan zijn dood in 1958 in Pacific Palisades blijven wonen.

Feuchtwanger en de historische roman

Alvorens de *Josephus trilogie* inhoudelijk te bespreken, is het nuttig om eerst eens te kijken hoe de auteur tegen het genre historische roman aankijkt. Zoals eerder vermeld, zal daarbij uitgegaan worden van Feuchtwangers visie op de geschiedenis van het joodse volk. In 1920 schreef hij in *Der Spiegel*:

"Andere Völker haben den Boden gemein, die Luft, die Geschichte, die Sprache, die Lebensgewohnheiten. Die Juden hatten durch zwei Jahrtausende nur ein gemeinsames: ihr Buch. Dies Buch war ihnen Staat, Land, Geschichte, Sinn ihres Leidens, einziger Zusammenhalt, dies Buch, nur dies, machte sie zum Volk." (CO, 447)

Hiermee geeft Feuchtwanger het boek - en daarbij breidt hij dit begrip uit over de gehele literatuur (CO, 447, 477, 495) - een hele centrale plaats in zijn geschiedopvatting, door het woord de mogelijkheid toe te schrijven, gedachten en gevoelens voor de eeuwigheid vast te leggen. (CO, 495) Het gegeven dat een boek, waarin de gedachten en gevoelens van mensen vastgelegd zijn, die millennia geleden leefden, tot op de dag van vandaag in staat blijkt een heel volk bijeen te houden ondanks de *diaspora*, betekende voor Feuchtwanger, " ... that the psychology of people has not changed in 2000 years, and that the men of yesterday were no more or less cruel and no more or less greedy than men are today."⁸

Hiermee raken we de kern van Feuchtwangers ideeën over de historische roman: alle historische romans zijn in wezen eigentijds. (*Haus* 135-6) Een schrijver van historische romans gebruikt het genre om de eigen tijd vanuit een ander perspectief te laten zien en de lezer op die manier het wezenlijke van de eigen tijd te laten voelen. Juist door zich van het heden te vervreemden kan hij de grote lijnen duidelijk zichtbaar maken. (CO. 510; *Haus* 146-8)

Een goede historische roman komt volgens Feuchtwanger tot stand, doordat de auteur plotseling bemerkt, dat een bepaalde gebeurtenis of een bepaald karakter, hoe sterk gekleurd door de tijd, in wezen tijdloos is en in iedere periode gesitueerd zou kunnen worden. (*Haus* 149) Maar herkennen alleen is niet voldoende. Wanneer hij het tijdloze in een historische

persoon of situatie herkend heeft, zal hij zich in die persoon of situatie moeten inleven, " ... in der eigenen Zeit die vergangen, in der vergangen die eigene." (*Haus* 149-50) Alleen op die manier beriekt de auteur van historische romans zijn doel, in het verleden het heden te laten zien, " ... das ihre Zeit und die unsere *Ein Strom, Ein fließendes werden.*" (*Haus* 20)

Tussen nationalisme en kosmopolitisme

Lion Feuchtwanger was zich al vroeg bewust van het feit, dat hij zich wezenlijk onderscheidde van zowel zijn ouderlijk huis als van zijn Duitse omgeving: "Von meinen Eltern trennte mich der tiefe und jugendliche hochmutige Zweifel an ihren Brauchen und Meinungen, von meinen Lehrern und Kameraden trennte mich meine Vertrautheit mit allem, was jüdische Theologie anging."⁹ De breuk met de orthodoxie van zijn ouders betekende dan ook niet een poging tot assimilatie met die Duitse omgeving. Integendeel, zijn leven lang zou Feuchtwanger zijn joodse identiteit blijven koesteren. "Ich gebe ohne weiteres zu ...", schreef hij in 1925, "mein Hirn denkt kosmopolitisch, mein Herz schlägt jüdisch." (*CO*. 388)

Dit gevoel van vreemdheid werd vervolgens door Feuchtwanger geprojecteerd op het jodendom als geheel en ingepast in het theoretisch kader dat aan Feuchtwangers werk ten grondslag ligt: "Äusserlich und innerlich war der Jude von den ersten Zeiten an zwischen Europa und Asien gestellt, zwischen der Welt und der Tat, der Persönlichkeit und die Welt des Nichttuns, der Überwindung des Willens, des Aufgehens in Nirwana." (*CO*. 447; vgl. *CO*. 390) Deze positie van het jodendom tussen Oost en West had in Feuchtwangers visie grote consequenties voor het nationale gevoel van de joden, dat naar zijn mening sterk afweek van het nationalisme zoals zich dat in het Europa van de eerste helft van deze eeuw manifesteerde. In zijn artikel "Nationalismus und Judentum" uit 1933 (*CO*. 479-99), dat de Josephus-trilogie theoretisch onderbouwt, heeft Feuchtwanger deze tegenstelling uitgewerkt. Het nationalisme zoals hij dat met name in Duitsland aantrof, baseerde zich naar zijn mening op vier ideologiën, die het joodse nationalisme niet of nauwelijks kende, namelijk de ideologiën van de regionale saamhorigheid, het gemeenschappelijke ras, de gemeenschappelijke geschiedenis en de gemeenschappelijke taal. Het jodendom betekende daarentegen voor Feuchtwanger "eine gemeinsame Mentalität, eine gemeinsame Haltung" (*CO*, 490) die samengevat kan worden met het parool, "Was du nicht willst dass man dir tut, das füg auch keinem andern zu." (*CO* 491) Deze mentaliteit was neergelegd in het Oude Testament en dankzij het Boek kon zij een tweeduizend jaar lang ononderbroken traditie opbouwen, die het jodendom in Feuchtwangers ogen zo uniek maakte. Het joods nationalisme was dus een spiritueel nationalisme en kreeg van Feuchtwanger een messianistische opdracht: "Das Ziel

des waren jüdischen Nationalismus, er ist messianisch. All sein Streben ist, sich aufzulösen in einer geeinten Welt. Sich aufzulösen wie Salz im Wasser, das, gelöst, unsichtbar, dennoch allgegenwärtig bleibt und ewig." (CO, 499) Het joods nationalisme is dus kosmopolitisch. Maar dit betekent niet dat Feuchtwanger een afkeer had van het Zionisme: "Aber das Zentrum des Zionismus (...) ist nicht irgendein Regierungsgebäude, es ist die Universität von Jerusalem. Der wahre jüdische Nationalismus erlaubt zur Erreichung all seiner Ziele lediglich geistige Mittel; er will den Gegner nicht besiegen, er will überzeugen." (CO, 497)

Onder invloed van de gebeurtenissen in Duitsland en zijn eigen ballingschap kwam Feuchtwanger langzamerhand tot de overtuiging, dat zijn kosmopolitische ideaal alleen te verwezenlijken zou zijn in de vorm van een statengemeenschap waarbinnen iedere nationaliteit - dus ook de joden - haar identiteit zou kunnen handhaven. Van groot belang bij deze heroriëntatie was zijn ervaring in de Sovjet-Unie: " ... auch für die Lösung dieses Problem hat mir die Lösung des Nationalitätenproblems in die Sowjetunion wichtige Fingerzeige gegeben." (CO, 536) Deze oplossing ziet hij in de formule " ... national in der Form, international in der Sache (...)" : Der gleiche Sozialismus wird in den vielen Sprachen der Union in vielen Formen wiedergegeben, national im Ausdruck, international in der Wesenheit." (Moskau, 88) En zo zag hij ook het joodse probleem opgelost in de joodse sovjetstaat Borobidschan. (Moskau, 92-3)

In zijn Josephus-trilogie poogde Feuchtwanger deze ideeën te concretiseren:

"Ein Thema, dass mich je von Grund bewegt hat, ist der Konflikt zwischen Nationalismus und Internationalismus in der Brust eines Mannes. Wenn ich in dieses Thema in Form eines zeitgenössischen Romans darzustellen versuche, dann fürchte ich, könnten persönliche Ressentiments meine Darstellung trüben und unrein machen. Ich zog es vor, den Konflikt in die Seele eines Mannes zurückzuverlegen, der ihn, wie mir scheint, in der gleichen Form erlebt hat wie heute so viele, allerdings vor 1860 Jahren, in die Seele des jüdischen Geschichtsschreiber Flavius Josephus." (CO, 511)

Om na te kunnen gaan wat Feuchtwanger nu precies in Flavius Josephus herkende zal nu eerst een korte levensschets van Josephus gegeven worden. Vervolgens zal bekeken moeten worden hoe Feuchtwanger deze historische stof en zijn theoretisch kader verwerkt heeft in de Josephus-trilogie.

Flavius Josephus werd in 37 n.Chr geboren in Jerusalem in een joods priestergezin van koninklijke afkomst en behoorde zodoende tot de rijke bovenlaag van de joodse gemeenschap. In 66, bij het uitbreken van de grote opstand van de joden tegen de Romeinen, ontvluchtte Josephus Jerusalem niet zoals zoveel stadsgenoten - hoewel hij zelf tegenstander

van een opstand tegen de Romeinen was - maar sloot zich als gematigde bij de opstand aan. Hij werd met een missie naar Galilea gestuurd, waar hij zich als commandant van de vesting Jotapata tegen de opstomende Romeinse legers verweerde. Toen de vesting in 67 viel, vluchtte hij met een groep getrouwen de onder Jotapata liggende grotten in weigerde zelfmoord te plegen en gaf zich over aan de Romeinse veldheer Vespasianus - naar eigen zeggen mede door Goddelijke interventie - en voorspelde deze het keizerschap. Met deze voorspelling redde hij niet alleen zijn leven, maar hij kreeg, nadat Vespasianus in 69 inderdaad het keizerschap had ontvangen, zijn vrijheid terug terwijl hij tegelijkertijd het Romeinse burgerschap verwierf. Bovendien zou hij de rest van zijn leven de bescherming genieten van de Flavische dynastie.

Nadat Vespasianus het purper had gewonnen was het zijn zoon Titus die vervolgens de oorlog in Palestina moest voltooien en Josephus trok in Titus' gezelschap met de Romeinse legioenen mee. Hij verleende de veldheer allerlei diensten in de vorm van pogingen de joden tot overgave te bewegen en het verhoren van deserteurs. In 70 maakte hij als ooggetuige de val van Jeruzalem en de verwoesting van de tempel mee. Met de triomferende Titus trok Josephus vervolgens naar Rome waar hij door de keizer gehuisvest werd in diens voormalige woning. Hij behoorde nu tot de diaspora-joden en is waarschijnlijk nooit meer teruggeweest in Palestina. Rome was ook de plaats waar hij zijn literaire carrière zou maken.

Zijn eerste werk, de *De Belle Iudaico* (BI) (Over de Joodse Oorlog) verscheen in de periode 75-9 en was de Griekse bewerking van een eerder in het Aramees geschreven verslag van de joodse opstand die hij zelf als participant en ooggetuige had meegemaakt. In 93/4 publiceerde hij de *Antiquitates Iudaicae*, de geschiedenis van het joodse volk tot 66 n. Chr., waarschijnlijk ook zijn *Vita* deel van uitmaakte. Dit autobiografische geschrift is sterk apologetisch getint; het poogt Josephus' optreden in Galilea te rechtvaardigen.

In het eerste deel van de Josephus-trilogie wordt het optreden van Josephus in de Joodse Oorlog verteld tot en met de val van Jeruzalem. Door zij overgave aan Vespasianus maakt Josef, zoals de hoofdpersoon genoemd wordt, de voor Feuchtwangers werk kenmerkende overgang van de actie naar de beschouwing. Hierdoor komt hij in een positie, die doet denken aan de eerder beschreven ervaring van vervreemding. Zoals Feuchtwanger zich afkeerde van de joodse orthodoxie, zo keert Josef het joodse nationalisme de rug toe. En waar Feuchtwanger weigerde zich met zijn Duitse omgeving te assimileren, wordt Josef geen Romein. Zo kan Josef - niet behorend bij de joden, die hem zien als een verrader, noch bij de Romeinen - die hem wantrouwen - zich ontwikkelen tot wereldburger:

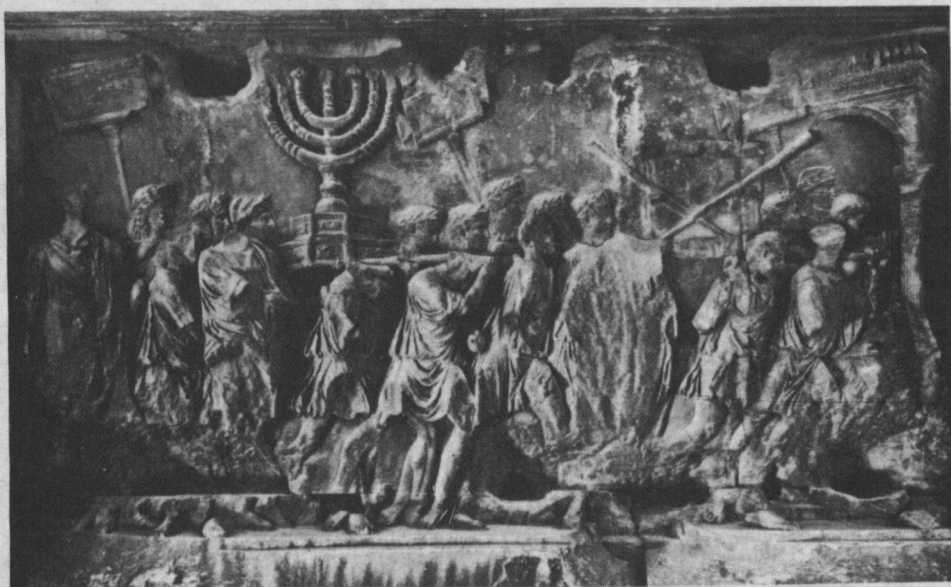
"Josef begann, die Grenzen zu hassen, die ihm früher Auszeichnung,

Auserwähltheit bedeutet hatten. Es kam darauf an, das eigene Gute überfließen zu lassen in die andern, dass fremde Gut einzusaugen in sich selbst. Er war der erste Mensch, eine solche Weltanschauung beispielhaft vorzuleben. Er war eine neue Art Mensch, nicht mehr Jude, nicht Grieche, nicht Römer: ein Bürger des ganzen Erdkreises, soweit er gesittet war." (I 277)

In het Romeinse Rijk herkent Josef de grondstructuur van het kosmopolitisme, een structuur die hij als bemiddelaar tussen Oost en West met de Oosterse geest zal moeten vullen:

"Das Reich wird vom Osten ausgehen, dem Osten ist die Herrschaft bestimmt. Aber der Osten hat es zu plump angefangen bisher, zu grob, zu materiell. Die Herrschaft und die Macht, das ist nicht dasselbe. Der Osten wird die Welt bestimmen, doch nicht von aussen her, sondern von innen. Durch das Wort, durch den Geist. Und sein Buch wird ein wichtiger Zeichenstein auf diesem Wege werden." (I 333)

Tijdens de belegering van Jeruzalem echter, lopen Josefs bemiddelingspogingen vast op het nationalisme van de Joden en de Romeinen en hij komt tot de conclusie, dat "dass ihm damals Ende schien, ist erst der Anfang. Verschmelzung östlicher Weisheit mit westlicher Technik. Das ist eine

Een reliëf van de boog van Titus te Rome met een afbeelding van buit uit de verwoeste tempel van Jeruzalem.

Sache von harter Mühe und von wenig Glanz." (I 450-1) Het kosmopolitisme, dat hij in zijn persoon verwezenlijkt heeft, zal hij niet direct in het Romeinse Rijk van zijn tijd tot stand kunnen brengen. Hij ziet het nu als zijn taak, zijn kosmopolitisme door te geven aan een volgende generatie, hetgeen het thema is in *Die Söhne*.

Deze opzet wordt zichtbaar gemaakt in Josefs relatie met zijn Grieks-Egyptische vrouw Dorion en zijn Joodse ex-vrouw Mara. De zoon uit zijn kosmopolitisch getinte huwelijk met Dorion, Paulus, is de zoon van zijn hart, maar Paulus' leermeester, de Griekse vrijgelatene Phineas, staat tussen hen beiden in en voedt Paulus, met de steun van Dorion, op in Griekse, anti-joodse zin. Josef slaagt er niet in de vervreemding van zijn zoon te stoppen, hetgeen tevens leidt tot het stuklopen van zijn huwelijk met Dorion. Tegelijkertijd verwaarloost hij zijn Joodse zoon Simeon, die uiteindelijk door een ongeluk om het leven komt. Het resultaat is dat Josef zich bewust wordt van het feit, dat hij zijn Joodse wortels verzaakt heeft, terwijl hij zich anderzijds niet met de Grieks-Romeinse cultuur geassimileerd heeft:

"Da sitzt er jetzt, ein Haufen Dreck. Er, die Westöstliche, der Mann mit dem kosmopolitischen Psalm. Römer hat er sein wollen und Jude zugleich, ein Weltbürger. Ein schöner Weltbürger. Wenn Weltbürger einer ist, der überall hingehört und somit nirgendshin, dann ist er einer. Nichts ist er. Kein Römer, kein Jude. Ein Nichts." (II 272)

Op dit punt aangekomen, beseft Josef, dat hij zal moeten kiezen tussen beide wegen. Hij kiest ervoor naar Judea te gaan om inspiratie op te doen voor zijn *Antiquitates Iudaicae*. Hiermee volgt Josef opnieuw Feuchtwangers weg. Immers: Feuchtwanger beschouwde zijn werk doordrongen van, wat hij beschouwde als, de geest van het jodendom en deze kijk op het eigen literaire werk wordt nu overgedragen op Josef.

In Juda heeft Jochanan Ben Sakkai een universiteit gesticht en van daaruit de verwoeste staat en tempel vervangen door de leer en de wet. Onder zijn opvolger Gamaliel worden de joden in een steeds strakker keurslijf van religieuze wetten en regels ingesnoerd. Het gevolg is dat het kosmopolitische karakter van het jodendom steeds meer wordt prijsgegeven en dat de joodse religie verengd wordt tot een nationale religie. Daartegenover plaatst Feuchtwanger het universalisme van de christenen, dat tegenover het politieke karakter van Gamaliels streven (II 381 e.v.) de houding van het verzaken vertegenwoordigt: "Aber klingt nicht alles einfacher, gelöster, weicher, als wir es früher hörten?" vraagt "der Acher", een dissidente theoloog, aan Josef. "Spüren Sie nicht, welch erregende Süßigkeit ausgeht von diese Lehre vom Nichttun? Nicht mehr kämpfen gegen die Römer und gegen die Welt, die Macht im Diesseits aufgeben, aufgehen in Gott, einfach glauben." (II 361) Josef kiest niet voor dit universalisme, noch voor het nationalisme, van de politiek handelende

Gamaliel, en hij keert terug naar Rome.

In *Der Tag wird kommen* poogt Josef opnieuw zijn kosmopolitische ideaal door te geven aan de volgende generatie, in de persoon van Mathias, uit zijn tweede huwelijk met Mara, en dit lijkt nu ook werkelijk te slagen. De situatie in Rome is echter veranderd. Na de dood van Titus, die de joden goed gezind was, regeert nu diens broer Domitianus, wiens bewind duidelijke trekken van het totalitaire systeem van nazi-Duitsland vertoont: "Da es seinem Topiarius Felix gelang, solche Wunder und Metamorphosen zu erwirken an lebendig blühendem Gewächs, wie sollte es ihm, dem römischen Kaiser, nicht glücken, Menschen nach seinem willen zu bilden, sie, ein zweiter Prometheus, nach seinen Wünschen und Erkenntnissen zu formen?" (III 180)

Onder deze omstandigheden is er voor Josefs idealen geen plaats en zal ook zijn laatste poging moeten stranden: Domitianus laat Matthias vermoorden (III 331 e.v.). Josef keert terug naar Judea waar hij weer kiest voor een nieuwe nationale opstand. Deze hernieuwde keuze voor het nationalisme is alleen te begrijpen vanuit Feuchtwangers veranderde kijk op het kosmopolitisme.

Feuchtwanger en het historisch proces

De Josephus-trilogie stelt behalve het probleem van het kosmopolitisme ook de vraag centraal, wat de meest juiste vorm voor de geschiedschrijving is. In dit verband is er, vooral door auteurs uit de DDR, veel gezegd en geschreven over Feuchtwangers vermeende historisch-materialistische geschiedopvatting.¹⁰ Hierbij gaat men vaak volledig voorbij aan Feuchtwangers eigen visie op het historisch proces. Voordat we echter op deze visie ingaan, zullen we eerst een ander tegenstellingenpaar moeten bekijken, dat Feuchtwanger als een constante in de geschiedenis ziet:

"Sowohl der Historiker wie der Romandichter sieht in der Geschichte den Kampf einer winzigen, urteilsfähigen und zum Urteil entschlossenen Minorität der Blinden, nur vom Instinkt geführten Urteilslosen." (CO, 514-5; vgl. *Moskau*, 8)

In de Josephus-trilogie wordt deze strijd gekoppeld aan de tegenstellingen nationalisme/kosmopolitisme en "Tatmensch"/"Betrachter". Zo wordt Josefs overgave aan de Romeinen, dat wil zeggen zijn overgang van de wereld der daden naar de wereld van de beschouwing, aangeduid als "ein Sieg der Vernunft" (I 208; II 12) En wanneer hij uiteindelijk toch weer voor de nationale opstand kiest wordt dat een keuze voor de domheid genoemd. (III 406) Met deze keuze voor het nationalisme, en dus tegen de rede, lijkt Zeyers idee dat de Josephus-trilogieën pessimistische visie zou uitdragen¹¹, bevestigd te worden. Maar in een brief aan Arnold Zweig schreef

Feuchtwanger: "Durch intensives Studium der Geschichte bin ich aber zu der, lassen Sie mich sagen, wissenschaftlichen Überzeugung gelangt, dass am Ende die Vernunft über die Unsinn siegen muss."¹² De vraag is nu hoe deze overwinning van de rede, en daarmee de verwezenlijking van Feuchtwangers kosmopolitische ideaal, tot stand moet komen. In een artikel naar aanleiding van zijn roman *Erfolg* schreef Feuchtwanger:

Ich bin weder Fatalist noch Marxist, der glaubt, dass einzige ökonomische und materielle Gesetze die Welt machen. Ich bin auch kein Individualist, der meint, dass jeder Mensch Herr seiner zukunft sein kann. Diese drei Theorien bilden jedoch, objektiv gefasst, das Schicksal." (CO. 399)

Ook voor een goed begrip van deze opvatting zullen we uit moeten gaan van de joodse wortels van Feuchtwangers denken. In de traditionele joodse geschiedopvatting is er sprake van twee naast elkaar bestaande opvattingen over het historisch proces.¹³

In de eerste plaats is er sprake van een direct ingrijpen van Jahveh in het menselijk bestaan, hetgeen een onberekenbare factor betekent in het verloop van de geschiedenis. Dat blijkt in de Josephus-trilogie bijvoorbeeld als Simeon sterft door een ongelukkig schot met een stuk geschut, dat hij nagebouwd had, van de beschrijving die Josef in zijn boek over de joodse oorlog had gegeven. Josef bespeurt dit als een gril van God: "Gott hält ihn zum Narren, Gott schaukelt ihn auf und ab, er spielt mit ihm wie das Meer mit einem stückchen Kor."

Daarmee is Feuchtwangers visie op het historisch proces echter nog niet zo fatalistisch als sommigen willen doen geloven.¹⁴ Er is, zoals Zeyer terecht opmerkt¹⁵, wel degelijk ruimte voor een zekere handelingsvrijheid ten opzichte van de bovenmenselijke krachten waaraan de mens in Feuchtwangers ogen onderworpen is; namelijk wanneer de personages hun inzichten, hun rede opgeven ten gunste van emoties en gevoelens. Het resultaat is dan echter vaak geheel anders dan de opzet en daarmee komen we op een tweede opvatting over het historisch proces binnen de traditionele joodse historiografie: het messianisme, het idee, dat het historisch proces doelgericht verloopt.¹⁶

In de modernere joodse historiografie gingen deze beide concepties op in het Hegelianisme. Dit Hegelianisme nu ligt aan Feuchtwangers boek ten grondslag¹⁷, met name Hegels concept van de list van de rede, het door de rede gebruiken van menselijke hartstochten om de geschiedenis weer een stap dicht bij haar verwezenlijking te brengen.

Een voorbeeld uit de Josephus-trilogie kan dit verduidelijken. In het begin van *Der jüdische Krieg* bevindt Josef zich in Rome, waar hij zich uit eerezucht inzet voor de vrijlating van drie priesters, die bij onlusten in Judea opgepakt en vervolgens in Rome tewerkgesteld waren. Hij slaagt hierin dankzij de hulp van de keizerin, maar de anti-semitische minister

Talass weet in ruil hiervoor een voor de joden zeer nadelig edict door te drukken. Dit leidt tot bloedige rellen, die uiteindelijk uitlopen in de grote joodse opstand. Het resultaat is bekend: Jeruzalem wordt verwoest en als religieus centrum vervangen door de schrift. Hierdoor wordt nu eindelijk een puur spiritueel nationalisme mogelijk en zoals eerder reeds uiteengezet was het voor Feuchtwanger juist dit kenmerk van het jodendom, dat het in staat zou stellen het kosmopolitisme te doen zegevieren.

Het is dus zeker niet zo, dat, zoals Zeyer meent¹⁸, Feuchtwanger alleen het concept van de list van de rede van Hegel zou hebben overgenomen. Er is wel degelijk sprake van een stap naar een volgende fase in het historisch proces, een nieuwe stap op weg naar de verwezenlijking van het kosmopolitische ideaal. In zijn eigen tijd zag Feuchtwanger de vooruitgang tot stand komen door technische innovaties, die meer en intensievere contacten met andere volken mogelijk maakten. (CO. 435, 474 e.v., 490) Na zijn reis door de Sovjet-unie was het vooral het socialistische experiment daar, waarin hij de vooruitgang meende te herkennen.

Een belangrijke rol in de strijd tegen de domheid zag Feuchtwanger weggelegd voor de schrijver. Uitgaande van zijn idee, dat het wezen der mens onveranderlijk is, was het naar zijn mening mogelijk parallellen te trekken met situaties in het heden. Hierdoor zou het mogelijk zijn te leren, hoe men zich moet opstellen om de rede, en daarmee de vooruitgang, te ondersteunen "Episoden aus den früheren Phasen dieses Kampfes darzustellen scheint mir wichtig. Die Erinnerung an frühere Siege und Niederlagen, die Legende, der historische Roman scheint mir eine Waffe, die wir, in unserem Stadium dieses ewigen Kampfes, gut brauchen können." (CO. 515)

Feuchtwangers afkeer van het handelen was vooral een afkeer van het politiek actief handelen. De schrijver moest echter wel met het woord en de geest strijden tegen de domheid. Vandaar dat Feuchtwanger Josef uiteindelijk toch niet voor het universalisme en het verzaken van de christenen laat kiezen. Doorslaggevend daarbij is de argumentatie van Josefs collega-historicus Justus van Tiberias:

"Denn das erscheinen dieses Messias muss durch das strenge Leben jedes einzeln erst erkämpft werden, sodass also der Glaube, der Messias sei bereits erschienen, einem Verzicht auf die Idee des Fortschritts gleichkommt. Wer annimmt, das tausendjährige Reich sei bereits da, kann es sich füglich schenken, weiter darum zu kämpfen." (II 445)

Feuchtwanger en de geschiedwetenschap

Tenslotte rest ons nog de vraag, hoe Feuchtwanger met zijn historisch materiaal omging. "Ein echter Dichter", schreef hij, "pfllegt in der Wahl seines Stoffes nicht allzu sorgsam zu sein. Stoff interessiert ihn nur,

soweit es ein geeignetes Mittel ist, seine Erlebnisse auszudrücken, niemals um des Stoffes selber willen." (*Haus* 144) De historische stof geeft slechts een skelet (*Haus* 19), " ... einen gegebenen Anfang und ein gegebenes Ende und gegebene Meilensteine unterwegs. Der Dichter kann vom Weg abweichen, wann und wo er will, aber er ist gezwungen, diese Wegweiser zu betrachten." (*Haus* 144). Deze werkwijze onderscheidt de schrijver van historische romans niet alleen van de 'wetenschappelijke' geschiedbeoefening, zij verheft hem er in Feuchtwangers ogen ook nog eens boven. Want "... Studium, noch so angelegentliches, genügt nicht, Geschichte zu erleben oder gar sie lebendig zu machen, das fordert Phantasie und Gestaltungsgabe, und die aus fleissiger Quellenforschung aufgebauten Romane bleiben Kitsch." (*Haus* 123) Eigenlijk geven feiten de schrijver van historische romans de gelegenheid, zijn subjectiviteit met behulp van een historische aankleding objectief over te doen komen. (*CO*. 436; *Haus* 147) "Historische Dichtung will also nicht Geschichte lehren, sie will auch nicht Geschichte deuten, sie will den Leser oder Hörer vom Autor erlebte Geschichte erleben machen." (*Haus* 148)

Maar Feuchtwanger gaat nog verder in zijn afkeer van de 'geschiedwetenschap', hij noemt haar "äusserst fragwürdig" (*CO*. 513) en plaatst haar tegenover de legende (*Haus* 11 e.v.), die evenals de historische roman de geschiedenis levendig zou kunnen maken en daarmee zelfs een grotere waarheid zou verkondigen dan de 'wetenschap'. Deze opvatting zou ook aan de Bijbel ten grondslag liggen: "Die Geschichtsschreibung der Juden war sich schon sehr früh bewusst, dass der blosser Berichte von Fakten wenig besagt, dass er um aus Richtigkeit Wahrheit zu werden, erst der sinnvollen Ordnung, Deutung und Dichtung bedarf".¹

NOTEN

1. *Der jüdische Krieg* (Berlijn, 1932), *Die Söhne* (Amsterdam, 1935), *Der Tag wird kommen* (Stockholm, 1945). Verwijzingen in de tekst als I, II en III.
2. *Das Haus der Desdamera oder Grösse und Grenzen der historischen Dichtung* (oorspr. uitgave Rudolstadt, 1961; Frankfurt am Main, 1986). Verwijzingen in de tekst als *Haus*. Een groot aantal essays is uitgegeven in de bundel *Centrum Opuscula* (ed. Wolfgang Berndt; Rudolstadt, 1956). Verwijzingen in de tekst als *CO*.
3. Horst Hartmann "Die Antithetik 'Macht - Geist' im Werk Lion Feuchtwangers" in: *Weimarer Beiträge* 7 (1961) 668-9; René Zeyer, *Lion Feuchtwangers historischer Roman*. (Zürich, 1985) 39.
4. Klaus Modick, *Lion Feuchtwanger im Kontext der zwanziger Jahre: Autonomie und Sachlichkeit* (Monographien Literaturwissenschaft 51; Königstein/TS., 1981) 49.
5. Wolfgang Brauer, "Tun und Nichttun". Zu Lion Feuchtwangers Geschichtsbild" in: *Neue Deutsche Literatur* 6 (1959) 114 Hartmann, "Antithetik".

6. Lion Feuchtwanger, *Moskau 1937. Ein Reisebericht für meine Freunde.* (Amsterdam, 1937) 105.
7. Feuchtwanger, *Moskau*, 153.
8. Uit een interview met Lion Feuchtwanger (1946) geciteerd naar Zeyer, *Lion Feuchtwangers historischer Roman*, 25; vgl. ook *Haus* 83.
9. Lion Feuchtwanger, "Aus meinem Leben" geciteerd naar Volker Skierka, *Lion Feuchtwanger. Eine Biographie.* (Berlijn, 1984) 23.
10. Bijvoorbeeld door Werner Jahn, *Die Geschichtsauffassung Lion Feuchtwangers in seiner Josephus-trilogie.* (Rudolstadt, 1954); Hans Leupold "Feuchtwangers Weg zur materialistischen Geschichtsauffassung" in: *Neue Deutsche Literatur* 12 (1963) 43-59; Georg Lukács, *Der historische Roman.* (oorspr. Russische uitgave 1937; Berlijn, 1955)
11. Zeyer, *Lion Feuchtwangers historischer Roman*, 72.
12. Brief aan Arnold Zweig van 20-9-1935. vgl. CO 411.
13. Salo W. Baron, *History and Jewish historians.* (Philadelphia, 1964) 75-6.
14. Zoals bijvoorbeeld Uwe Karl Faulhaber "Lion Feuchtwanger's theory of the historical novel" in: John M. Spalek (ed.) *Lion Feuchtwanger. The man, his ideas, his work.* (Los Angeles, 1972) 76, 79.
15. Zeyer, *Lion Feuchtwangers historischer Roman.*, 171.
16. vgl Hyam Maccoby "The Bible" in: Elie Kedourie (ed.) *The Jewish world. Revelation, prophecy and history.* (London, 1979) 58.
17. Zeyer, *Lion Feuchtwangers historischer Roman*, 45; vgl. CO, 513.
18. Zeyer, *Lion Feuchtwangers historischer Roman*, 214.
19. Lion Feuchtwanger, " Vom Geschichtsbewusstsein der Juden" in: Hans Lamm (ed.), *Von Juden in München.* (München, 1980) 210.

BOEKHANDEL
ATHENA'S &
Penguinbookshop

Oude Kijk in 't Jatstr. 42
9712 EL Groningen
tel: 050-125593

STUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKEN
NSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKE
ENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEK
KENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOE
EKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOE
OEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOE
BOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOE
EBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOE
IEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOE
DIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOE
UDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOE
TUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOE
STUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOEKENSTUDIEBOE

BOEKHANDEL
Scholtens

BOEKHANDEL SCHOLTENS EN ZOON B.V.
BOEKVERKOPERS AAN DE GROTE MARKT.

Grote Markt 43 - 44, 9711 LW Groningen,
Postbus 1, 9700 AA Groningen,
Telefoon 050 - 139788, Fax 050 - 138249,
Gratis antwoordnummer voor bestellingen:
Antwoordnummer 754, 9700 AA Groningen.